

Ольга Швайко,

студентка 4 курсу

ННІ філології та журналістики.

Науковий керівник: Л.В. Ящук,

кандидат філологічних наук, старший викладач.

З ойконімії Житомирського району Житомирської області

У статті здійснено спробу етимологічного аналізу ойконімів Житомирського району Житомирської області.

Значний внесок у розвиток української топоніміки як науки зробили такі мовознавці, як К. К. Цілуйко, Ю. О. Карпенко, М. Л. Худаш, О. С. Стрижак, П. П. Чучка, А. П. Коваль, В. О. Горпинич, М. Т. Янко, Я. О. Пура, О. А. Купчинський, В. П. Шульгач та ін. Топонімія Житомирщини стала об'єктом дослідження краєзнавців, істориків, лінгвістів, серед яких О. П. Карпенко, Г. П. Мокрицький, М. Ю. Костриця, П. В. Білоус. Однак ойконіми Житомирської області досі не були предметом спеціального вивчення. Мета пропонованої статті – з'ясувати походження назв населених пунктів Житомирського району Житомирської області, схарактеризувавши онімну й апелятивну лексику, відображену в їхніх основах.

Барашівка^{*} – село з такою назвою є тільки в Житомирському районі. Назва утворена від кореня *бараиш-* за допомогою суфікса *-іvk(a)*. У давнину існувало слово *бараиш*, яке було назвою дуже своєрідної професії – майстра у виготовленні шатрів для князівських походів; так звалися й ті, хто возив за князем ці шатра і встановлював їх (Коваль, с. 154). Можна припустити, що більш давнім коренем слова *бараиш* був корінь *бар-*. Пор.: ойконіми *Бар*, *Барок* (Вн), *Барикине* (Лг), *Барилівка* (См), *Баришівка* (Кв), *Барчани* (Хрк) та ін. Т. А. Марусенко зазначає, що топонім *Бар* мотивований українським апелятивом *бар* ‘мокре місце між горбами’, ‘глибокий урвистий яр’ (Марусенко, с. 215).

^{*} Тут і далі мова йтиме про села Житомирського району Житомирської області.

Буки – аналогічні назви топонімів є в Київській і Черкаській областях. На нашу думку, ойконім походить від антропоніма *Бук* (флексія **-и** виконує словотвірну функцію). Це, наприклад, могло бути прізвище родини переселенців (Коваль, с. 72). Загадка цієї назви полягає в тому, що на Житомирщині немає буків. Дослідники, вивчаючи досить віддалені території, дійшли висновку, що «лісові» назви трапляються частіше в безлісих місцях і навпаки: у місцях, укритих лісами, вони поодинокі. Можливо й тут, на Житомирщині, колись росли поодинокі дивні дерева – буки, і саме тому, що їх було мало і були вони такі незвичні, село, де вони росли, назвали *Буками*. Пор.: в англійській мові дієслово *to buck* означає ‘розпилювати дерева на колоди’ (Мюллер, с. 252).

Волиця – населені пункти під такими назвами є у Волинській (5)*, Київській (2), Львівській (7), Рівненській (1), Тернопільській (5), Хмельницькій (4) та Житомирській (2) областях. В їхній основі – апелятив *волиця* < *воля* (Шульгач, с. 28). За етимологічним словником, *волиця* – ‘вільне поселення, слобода; похідне утворення від *воля*’; *вольниця*, *вольница* ‘вільні люди, самовільна оранка, захоплення сіножаті’ (ЕСУМ, I, с. 417). Пор.: прізвище *Волиця*, яке, на думку П. П. Чучки, походить від давнього сербського чоловічого імені *Волиця*, що співвідносне з *Волислав* (Чучка, с. 122).

Городище – в Україні зафіксовано 35 сіл, які звуться *Городищами*. У часи Київської Русі *городищами* звалися поселення, укріплені валами й ровами. Багато таких городищ було спалено й зруйновано нападами кочівників. Тому й не дивно, що після монголо-татарської навали зруйновані поселення, пожарища та руїни звалися *городищами*. На цих місцях зводилися нові поселення, а називали їх по-старому – *Городищами* (Коваль, с. 7, 209). В основі найменування – апелятив *городище* ‘місце, де колись був город’, ‘місце, де в минулому було поселення’ (Шульгач, с. 35). Назва походить від старослов’янського слова *град*, *город* (Кругляк, с. 37). За матеріалами

* У дужках подано кількість ойконімів.

М. Фасмера, на східнослов'янських теренах налічувалося більше 250 топонімів із такою ж назвою.

Калинівка – похідне на **-к(а)** від якогось мікротопоніма з першим компонентом *Калиновий*, *-а*, *-е* або на **-івк(а)** від *Калина* / *калина* (Шульгач, с. 60). Ю. М. Кругляк стверджує, що «за історичними джерелами топонім походить від прізвища польського магната *Калиновського*, який після Люблінської унії загарбав тутешні землі» (Кругляк, с. 59). М. П. Янко вважає, що назва походить від *калина* – рід кущів чи невеликих дерев із родини жимолостевих; росте на вологих місцях по берегах річок по всій Україні. Утворення за допомогою суфікса **-івк(а)** (Янко, с. 160). В Україні фіксується 72 аналогічних назви топонімів.

Кам'янка – назва утворилася від прикметника *кам'яна* (вказує на специфічні ознаки ландшафту) за допомогою суфікса **-к(а)**: *Кам'яна річка* > *Кам'янка* (Янко, с. 164). За А. П. Коваль назва топоніма походить від того, що село було побудоване на кам'янистих берегах річки (Коваль, с. 61). Ю. О. Карпенко вважає, що цю назву треба пов'язувати не безпосередньо з каменем, хоч на території села існували кам'яні кар'єри, а з гідронімом *Кам'янка* – річка, яка протікає через це село (Карпенко, с. 32). До цієї думки пристає й С. О. Вербич, який трактує назву *Кам'янка* як лексико-семантичне утворення від географічного апелятива *кам'янка* з імовірним значенням 'річка з кам'янистим руслом' (Вербич, с. 36). Усього в Україні 60 населених пунктів, що носять назву Кам'янка.

Клітчин – похідне на **-ч-ин** від *Клітиця* / *клітиця* (давньоруське *клєть* 'амбар, комора при хаті') (Шульгач, с. 63), *кліть* 'комора; клітка' (ЕСУМ, III, с. 463).

Корчак – ойконім міг утворитися від: 1) антропоніма *Корч* + **-ак**. Пор.: *Корчани* < *корчани* < *корч* 'пень; кущ' (Царалунга, с. 57). За М. Фасмером, *корч* – 'пень, який викорчували'. Дослідник порівнює назву з давньопруським

Curche ‘останній сніп жнив, у якому ховається божество родючості’ (Фасмер II, с. 340); 2) апелятива *корчак* ‘водяний млин із наливним колесом’ (СГр, II, с. 288); 3) антропоніма *Корець* + **-як**; назву виводять від давньоруського *кор* ‘місце, розчищене під ріллю’ чи ‘невеликий ліс або чагарник, який виріс на місці старого вирубаного лісу’ із додаванням суфікса **-ець** (Пура, с. 99); 4) утворення із суфіксом **-як** від якогось імені на зразок сербського *Kpha* (< *Крста*, *Кристифор*), *Корко* (< *Корислав*, *Корибуд*) (Чучка, с. 289). Є ще одне тлумачення – від давньоруського *корчиш*, *кръчиш* ‘коваль’ (Нерознак, с. 95-96).

Рудня-Городище – ойконім утворено способом словоскладанням: перший компонент пов’язаний зі словом *рудня*, другий – із назвою поселення (див. вище *Городище*). Апелятив *рудня* вказує на поширення промислу, пов’язаного з виробництвом залізної руди. Достовірно відомо, що на території села працювали *рудні* – невеликі підприємства по видобуванню й обробітку болотної руди (лімоніту), яка утворюється на дні боліт і слабо протічних річок унаслідок нагромадження бурого залізняка (Янко, с. 306); *рудня* – ‘рудник, металургійний завод’ (ЕСУМ, V, с. 134). Назв *Рудня* на території України 25, із них – 7 на Житомирщині.

Садки – топонім походить від апелятива *садок* < за допомогою зменшувального суфікса **-к-** від кореня *сад-* – ‘спеціально відведена значна площа землі, на якій вирощують плодові дерева, кущі тощо’ (СУМ, IX, с. 9). В. П. Шульгач подає версію, що назва може утворюватися від особового імені *Сад*, пов’язаного з давньоєврейським *Ṣādōq* (Шульгач, с. 121). Пор. прізвище *Сад* – на Рівненщині. На території України є ще 18 топонімів із такою ж назвою.

Скоморохи – онім мотивований назвою давньої професії, роду занять (*скоморох* у формі множини, де флексія **-и** виконує роль словотворчого засобу). *Скоморохи* – професійні мандрівні співці й актори (лицедії), учасники свят, обрядів, ігор. Скоморохи вперше згадані в літописах Київської Русі 1068 року і зображені на фресках Софійського собору в Києві, датованих 1037 роком. *Скоморохи*

розважали народні маси співом, дотепами, музикою, танцями, драматичними сценками, акробатикою, дресированими тваринами, користуючись у виступах масками та втягуючи в гру глядачів. Скоморохи прославляли земні радощі, протиставляючи їх аскезі, чим викликали вороже ставлення до себе церковної і світської влади. Деякі традиції скоморохів перебрали придворні блазні, штукарі при дворах вельмож (Коваль, с. 147, 272). Існує легенда, що це село було подароване князем придворному актору-скомороху за особливі заслуги. В іншому варіанті вказується, ніби це було поселення знахарів і скоморохів; коли на Русі запровадили християнство, то саме сюди втікали переслідувані скоморохи, котрі не прийняли віри [1, с. 295]. Згадка про скоморохів збереглася в численних топографічних назвах *Скоморохи, Скоморошки, Скомороше, Нові Скоморохи*.

Слобода-Селець – назва двокомпонентна, утворена шляхом словоскладання: перший компонент походить від апелятива *слобода*, другий – від *селець*. *Слобода* – ‘поселення в Київській Русі, на Україні і в Росії в XI – XVIII ст., жителі яких тимчасово звільнялися від феодальних повинностей і податків; частина міста, де жили люди однієї професії’; ‘велике село, селище або ж відокремлена частина села’ (СУМ, IX, с. 365). У давньоруських писемних пам’ятках зустрічається слово *слободь*, що означало маєтково-юридичний стан особи на відміну від невільника. Згодом цей термін поширився і на поселення (Янко, с. 325). В Україні близько ста поселень, назви яких пов’язані зі словом *слобода* чи *слобідка*. Апелятив *селець* походить від *сілець*, зменшено-пестливого до *село* (Шульгач, с. 125). А. П. Коваль зазначає, що назву село дістало від прізвища *Селич*, утвореного від *селитися* (Коваль, с. 259). Пор.: *Сілець* (Льв) та *Селичівка* (Кв). Ойконім *Селець* є в Рівненській і Волинській областях. Форма *Сельце* поширена в Польщі й Білорусії. Пор.: білоруське *сяльц*, *сяльцо* ‘фільварок, маєток, ферма, бровар, вілла’ (Пура СПР, с. 284).

Станишівка – в основі топоніма може лежати: 1) антропонім *Станиш*, утворений від давньослов’янського чоловічого імені *Стан*, що постало внаслідок усічення повних двоосновних імен *Станіслав*, *Станимир* (Чучка, с. 531); 2) апелятив *станиця* ‘велике поселення в козаких областях’ (Кругляк, с. 123) <

стан 'місце тимчасового розташування, стоянка' (СУМ, IX, с. 645). Про *Станишівку* записано дві легенди, які відносять заснування села до давніх часів. У першій розповідається про те, що в цьому місці на правому березі Тетерева за часів Київської Русі був княжий стан: сюди древляни зносили йому данину. Князь тільки зрідка приїжджав у стан, а загалом тут жили челядники. А в другій легенді йдеться про те, що, коли в Житомирі влаштовувалися великі торговища, купці, які прибували, зупинялися на похилому березі Тетерева і чекали тут перевозу [1, с. 295]. Отже, назва утворена від основи *Станиш* / *станиш*- із додаванням суфікса *-івк(а)*. Аналогічна назва ойконіма є в Київській області.

Троянів – наведений топонім може бути мотивований відповідним антропонімом, пор.: сучасне українське прізвище *Троян* на Волині, Львівщині, Рівненщині (Шульгач, с. 138). Слов'янське ім'я *Троян* містить у своїй основі числівник *троє* (Чучка, с. 560). За легендою, таке ім'я мав перший поселенець (або поселенці *три Яни* – брати), засновник чи вождь села, хоч не виключено, що виникнення топоніма пов'язане із *Триглавом* – божеством, що виражало собою три царства – небеса, земля, підземний світ – і було досить шанованим у різних місцях слов'янського світу [1, с. 295]. Усі відомі нам слова різних слов'янських мов мають спільну числівникову ідею «три» за умови обов'язкової єдності трьох елементів. Перш за все це значення притаманне для слів *троян* 'батько, який має трьох близнюків', *троянка* «мати, яка має трьох близнюків» (СГр, IV, с. 288). Ідеться не просто про батька, котрий має трьох дітей, а саме близнюків. Цікаві дані подає Ф. Піскунов: *троян* «рослина *Trifolium pretense* L.; українською – Івасик, конюшина, попки, вязіль, дятловина» [2, с. 80]. Назва гри *троян*, яка була ще «живою» в XIX ст., може свідчити про далекі залишки релігійного ритуалу, пор. *троян* 'рід танцю' (СГр, IV, с. 288), 'вид танцю з притупуванням правою ногою' (СУМ, X, с. 288). Отже, назва має три шляхи походження – від апелятивних основ, від теоніма або антропоніма *Троян* за допомогою присвійного суфікса *-ів*.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білоус П. В. Легенди про найдавніші назви міст і сіл Житомирщини // Житомирщина на зламі тисячоліть: Наук. зб. «Велика Волинь», т. 21. л. – Житомир, 2000. – С. 294-296.
2. Ономастика України першого тисячоліття нашої ери: Монографія // О. В. Абакумов, Г. Є. Бучко, Д. Г. Бучко та ін.; відп. ред. І. М. Железняк Ін-т УМ Академії наук України. – К.: Наукова думка, 1992. – 273 с.

СПИСОК СКОРОЧЕНИХ ДЖЕРЕЛ

Вербич	Вербич С. О. Гідронімія басейну Верхнього Дністра: Етимол. слов.-довід. – К.: Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2007.
ЕСУМ	Етимологічний словник української мови: В 7 т. / АН УРСР Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; редкол. О. С. Мельничук (головний ред.) та ін. – К.: Наукова думка, 1982-2007. – Т. I-V.
Карпенко	Карпенко Ю. О. Топоніміка центральних районів Чернівецької області: Конспект лекцій. – Чернівці, 1965.
Коваль	Коваль А. П. Знайомі незнайомці: Походження назв поселень України. – К.: Либідь, 2001.
Кругляк	Кругляк Ю. М. Ім'я вашого міста: Походження назв міст і селищ міського типу Української РСР. – К.: Наукова думка, 1978.
Марусенко	Марусенко Т. А. Материалы к словарю украинских аппелятивов. // Полесье. – М., 1968.
Мюллер	Мюллер В. К. Англо-русский словарь. Электронная версия: «Палек», 1998.
Нерознак	Нерознак В. П. Названия древнерусских городов. – М.: Наука, 1983.

Пура	Пура Я. О. Мікротопоніми Ровенщини від гідронімів // Питання сучасної ономастики. – К.: Наукова думка, 1976.
Пура СПР	Пура Я. О. Сучасні прізвища Рівненщини. – Рівне: РДПІ, Обл. географ. т-во, 1984-1989. – Ч. I-IV.
СГр	Словарь української мови / Упоряд. з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко. – К., 1907-1909. – Т.1-4.
СУМ	Словник української мови: В 11 т. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1970-1980.
Царалунга	Царалунга І. Українські топоніми на <i>-ани</i> (<i>-яни</i>). – Хмельницький: Авіст, 2007.
Чучка	Чучка Павло Прізвища закарпатських українців: Історико-етимологічний словник. – Львів: Світ, 2005.
Фасмер	Фасмер М. Этимологический словарь русского языка // Пер. с нем. и доп. О.В. Трубачева / под ред. и с предисл. Б. А. Ларина: В 4 т. – Изд. 2-е, стереот. – М.: Прогресс, 1986.
Шульгач	Шульгач В. П. Ойконімія Волині: Етимологічний словник-довідник. – К.: «Кий», 2001.
Янко	Янко М. Т. Топонімічний словник України: Словник-довідник – К.: Знання, 1998.

ІНШІ УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

Вн – Вінницька область

Лв – Львівська область

Кв – Київська область

Лг – Луганська область

См – Сумська область

Хрк – Харківська область